

Варіанти особових власних імен як джерело діалектологічних досліджень

Роботу виконано в Західнополіському ономастико-діалектологічному центрі

У статті проаналізовано особливості вокалізму та консонантизму волинсько-поліських говірок на основі жіночих і чоловічих варіантів особових власних імен жителів Західного Полісся.

Ключові слова: вокалізм, консонантизм, волинсько-поліські говірки, варіанти імен.

Аркушин Г. Л. Варианты собственных имен как источник диалектологических исследований.

В статье анализируются особенности вокализма и консонантизма волинско-полесских говоров на базе женских и мужских вариантов личных имен жителей Западного Полесья.

Ключевые слова: вокализм, консонантизм, волинско-полесские говоры, варианты имен.

Arkushyn H. L. The Variations Own Personal Name as a Source Dialectological Research.

The article analyses the features of vocalism and konsonantyzm Volyn-Polisski dialects based on female and male versions of their own personal names of inhabitants of the Western Polissya.

Key words: vokalizm, konsonantyzm, Volyn-Polisski dialects, variants of names.

Постановка наукової проблеми та її значення. Жителі Західного Полісся під час спілкування зрідка використовують повні офіційні власні імена, найчастіше вживають їхні варіанти. Як відомо, більшість власних особових імен запозичені з гебрійської, старогрецької, латинської та деяких інших мов і давно вже адаптовані до фонетики української мови. Але варто звернути увагу на ще одну досить важливу адаптацію: власні особові імена “змушені” пристосовуватися і до особливостей місцевої говірки, насамперед фонетики. До сьогодні дослідники в основному аналізують словотвір варіантів власних імен (Л. О. Кравченко, Л. В. Кракалія, І. І. Ковалик, М. К. Лук’янюк, Р. І. Осташ, С. П. Павелко, І. І. Трійняк, П. П. Чучка та ін.), а фонетику, як правило, залишають поза увагою. І хоча загальноприйнято особливість кожної говірки встановлювати на основі апелятивів, уживаних у зв’язному мовленні діалектоносіїв, однак, на нашу думку, досить повно фонетику характеризують і місцеві варіанти особових власних імен.

Для аналізу фонетики західнополіських груп говірок використали “Словник варіантів власних імен північно-західної України” [1], у якому вміщено 4287 варіантів від 203 чоловічих та 4302 варіанти від 151 жіночого імені, тобто досить повно представлено цю групу антропонімів жителів Західного Полісся.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Безперечно, західнополіський діалект становить певну єдність характерних діалектних рис на всіх мовних рівнях, однак існують окремі групи говірок, що мають і свої специфічні риси, насамперед це говірки східної частини Волинської області, перехідні до середньополіських, і південно-західної частини, перехідні до волинських, а також прибузькі, камінь-каширсько-ратнівські, любешівсько-заріченські та ін. Після варіантів імен подаємо приклади апелятивів як свідчення стійкості фонетичних особливостей.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Безперечно, західнополіський діалект становить певну єдність характерних діалектних рис на всіх мовних рівнях, однак існують окремі групи говірок, що мають і свої специфічні риси, насамперед це говірки східної частини Волинської області, перехідні до середньополіських, і південно-західної частини, перехідні до волинських, а також прибузькі, камінь-каширсько-ратнівські, любешівсько-заріченські та ін. Після варіантів імен подаємо приклади апелятивів як свідчення стійкості фонетичних особливостей.

Вокалізм волинсько-поліських говірок (за варіантами власних особових імен):

– у ненаголошеній позиції звуки [e] та [и] взаємно замінюються: *Артимон* (< Артем), *Диміан*, *Диніс*, *Ливко*, *Питро*, *Симен*; *Володімер*, *Йеван*, *Мекола*, *Пеліп* і т. д. (ця особливість характерна для всіх волинсько-поліських говірок; пор. апелятиви: *висна*, *до мине*, *типэр*, *перогі* і т. д.);

– сильне “укання”, тобто вимова [o] в ненаголошеній позиції, як [y]: *Гулена*, *Гуніско* (< Онисько), *Дурош* (< Дорофій), *Курнеї* (< Корній), *Улез’о* (< Олег), *Прукон*, *Трухім* та ін. (такі говірки спорадично виявлені на всьому західнополіському ареалі, але найбільш “укальні” в Рожищенському районі, пор.: *курова*, *дурога*, *мулукó. тувáр*);

– обниження наголошеного [и] до [e]: *Антен* (< Антип), *Арх’ен*, *Борес*, *Васел’*, *Васелена*, *Гаврелко*, *Гарасем*, *Грец*, *Данело*, *Максем*, *Мик’ета*, *Седор*, *Пилен*, *Трох’ем* та ін. (говірки західної та північної частини Волинської області; пор.: *же́то*, *ке́дати*, *ре́ба*);

– заміна наголошеного й ненаголошеного [e] на [a]: *Хва́дор*, *Хвадо́т*, *Фадос’а*, *Патро́* (спорадично на заході та півночі волинсько-поліських говірок; пор.: *дан’* ‘день’, *сарп’* ‘серп’, *ба́раг*, *ста́жка*, *ца́рка*, *пи́аніца* та ін.);

– перехід наголошеного [a] в [e] після м’яких приголосних та шиплячих: *Демі́ен*, *Лукі́ен*, *Тит’ена* (захід і північ досліджуваної території; пор. апелятиви: *мі́есо* || *мн’есо*, *т’е́жско*, *де́кувати*, *ж’ер*, *ш’епка*);

– заміна [e] на [o]: *Дмі́т’ор*, *Ст’обан*, *Павол*, *Лі́кбра*, *Йо́втух* (< Євтихій) та ін. (північна частина полісько-волинських говірок; пор. апелятиви: *биро́за*, *варо́ниї*, *кл’он*, *л’о́жкі*);

– [y] як рефлекс давнього *o* в новозакритих складах: *Йа́кув*, *Сі́дур*, *Хвэд’ур*, *Пру́с’ка* (говірки східної частини Волинської області; пор. апелятиви: *вуз*, *кун’*, *сул’*, *стул*, *маку́тра*);

– перехід початкового [o] у [v] (очевидно, як результат сильного “укання” через стадію [ǔ]): *Вда́рка* (< Одарка), *Вл’е́жик* (< Олежик), *Вме́л’ко* (< Омелько), *Встап* (< Остап); (пор. апелятиви: *вдин* ‘один’, *вгон’* ‘огонь’, *вде́жа*, *вде́нк’і* ‘оденки; зібрання вдень для колективної праці’);

– вставні голосні між приголосними для легшої вимови: *Купе́р’ян* (< Купрія́н), *Олекса́ндер*, *Вулі́ян* (< Уля́н < Уля́н); (пор. апелятиви: *ме́тер*, *кіло́метр*, *конове́рт*);

– утрата деяких голосних: *Грасі́м*, *Харті́н* || *Харті́на* (пор. апелятиви: *схну́ти*, *де́рво*, *мн’і*, *хт’іти*).

Особливості консонантизму:

– широке використання протетичних приголосних: [г] (схід і центр Волинської області), [в] (захід і північ), [й] (спорадично), [л’] та [х] (як винятки у мовленні окремих діалектоносців): *Гавра́м*, *Гантон’іна*, *Гада́м*, *Ганато́л’*, *Голена*, *Г’іван*; *Вавра́м*, *Волэг*, *Волекса́ндир*; *Йада́м*, *Йіго́рка*, *Йіпа́т*, *Йак’ілі́на*; *Л’ігор*, *Хана́н’* (< Ананій); пор. також уставилення цих приголосних між голосними: *Варіго́н* (< Іларіон), *Рад’іво́н* || *Рад’ійо́н*, *Лево́н* || *Л’ійо́н* (< Леонтій); (пор.: *гамири́кәнец*, *го́ко*, *гу́хо*, *годе́нок*, *во́зиро*, *воді́н*, *йі́кла*, *пи́риго́рати*, *погудчи́н’ати*);

– ствердіння [р’]: *Андрі́ї*, *Бо́ра*, *Ларио́н*, *Зора́на* та ін.; (майже всі волинсько-поліські говірки: *баї́стру́к*, *бу́ра*, *буракі́*, *ра́док*, *рі́зати*);

– ствердіння [ц’]: *Анто́с’и́ца* (< Антоні́на), *Гри́ц* || *Гри́цко́*, *Макаре́ц*, *Максиме́ц* і т. д.; (говірки східної частини Волинської області: *па́лец*, *хло́пец* || *хло́пци*, *хл’іве́ц*);

– твердість губних приголосних у говірках східної частини (*Ві́йра* || *Ві́йера*, *Ві́хтор*, *Ві́тал’*, *Гап’ін*, *Мі́т’а*, *Матві́ї*, *Самі́ло*) або їхнє пом’якшення на півночі та заході Західного Полісся (*Сараф’і́м*, *П’ітро́*, *Ф’ідо́ра*); (апелятиви: *видро́*, *писо́к*, *миши́кі*; *в’і́брати*, *в’і́дно*, *б’і́ру*);

– заміна [ф]: *Ахванас’і́ї*, *Тимохв’і́ї*, *Хвэдор*, *Гап’і́я*, *Панас*, *Сапрон*, *Талимон*, *Хтонас*, *Михто́д’* || *Михо́д’*, *Ходо́т* та ін.; (пор.: *хве́рма* || *хе́рма*, *пасо́л’а*, *храни́уз*);

– заміна твердих приголосних парними їм м’якими, чим передана особлива пестливість у ставленні до названих осіб: *Лу́д’а*, *Оке’ан’а* || *Кса́н’а*, *Мари́н’а*, *Оле́н’а*, *Степа́н’а* (< Степанида); (пор. апелятиви з дитячого лексику: *ру́ца*, *но́з’а*, *но́с’а* ‘ніс’, *о́ц’о*, *в’ус’о*, *бу́л’а* ‘булка’);

– різні зміни || заміни серед приголосних звуків в особових власних іменах, що спостережено і серед апелятивів: *Гмі́тер*, *Серге́йко*, *Петру́се́йко*, *Димін’ан*, *Арх’і́п*, *Йак’і́м*, *Вавр’і́н*, *Павл’о́*, *С’ц’о́па*, *Нас’ц’а*, *Воло́в’а*, *Ра’в’іво́н*, *Густі́ма*; пор.: *С’о́ма* > *З’о́ма* > *В’о́ма* (< Семен) та ін.;

– метатеза: *Крупо́н* (< Прокоп), *Лиме́т’* (< Милеть < Милетій), *Марка́з’о* (< Макап), *Рал’і́ска* (< Лариска) та ін. (приклади апелятивів: *ломото́к* ‘молоток’, *локота́* ‘толока’, *гол’і́рка*, *лі́тав’ізор*);

‘телевізор’, *ганавіці* < *нагавіці* ‘штани’ та ін.; з дитячого мовлення: *гамазін* ‘магазин’, *лахва* ‘халва’, *мокра* ‘морква’, *ружнал* ‘журнал’, *рем’ішел’* ‘вермішель’ та ін.).

У варіантах імен ще частіше, ніж в апелятивах, відбувається усічення частин слова. Зауважимо, що це фонетичне явище дослідники антропонімів розглядають серед способів словотворення. Виділяють такі види усічень:

– афереза (усічення початку імені, часто з додаванням суфікса): *Дос’о* (< Теодор), *Дан* (< Богдан), *Зар’ї* (< Назарій), *Кс’ім* (< Максим), *Ланік* (< Русланик), *Л’а* (< Ілля), *Манул’ко* (< Еммануїл), *Мел’ан* (< Омелян), *Пан* (< Степан), *Ріна* (< Катерина), *Сак* (< Ісак) та багато інших; (апелятиви: *бун’а* ‘бабуна’, *л’етрика* ‘електрика’, *струмент* ‘інструмент’, *тил’ігент* ‘інтелігент’, *беркул’оз* ‘туберкульоз’, *л’ім’ін’ови* ‘алюмінієвий’, *мініни* ‘іменини’, *сел’едец’*, *в’ечка*, *кагол’* < *алкогол’*, *накше* ‘інакше’, *пендицит* < апендицит);

– синкопа (усічення середини імені): *Агна* (< Агрипина), *Йаслав* (< Ярослав), *Міхлик* (< Михайлик), *Слик* (< Славчик < Станіслав), *Тас* (< Тарас) (синкопа менш поширена, ніж афереза чи апокопа); (пор.: *бало* ‘бувало’, *с’од’н’і* || *с’од’н’а* || *ц’од’н’і*, *коб* || *к’еб* || *к’еп* < *коли б*, *тіко* і *ск’іко*, *тра*, *ме* ‘може’, *нат’* ‘навіть’, *мат’* ‘мабуть’);

– апокопа (усічення кінця імені): *Ден* (< Денис), *Йак* (< Яків), *Йос’* (< Йосип), *Клим* (< Климентій), *Лаврент* (< Лаврентій), *Лео* || *Леон* (< Леонтій), *Наз’а* (< Назарій), *Ора* (< Орест), *Рад* (< Радіон < Родіон), *Сем* || *С’ома* (< Семен), *Троха* (< Трохим) та ін.; (апелятиви: *тре*, *хо* ‘хочу’, *хо?* ‘хочеш?’, *ни* ‘хó, *пра?* ‘правда?’, *ма* ‘мамо’, *бра* ‘brate’, *мо* ‘може’, *ничó* ‘нічого’);

– комбіновані усічення, що характерні для творення варіантів імен: *Л’ікандер* (< Олександр), *Ната* (< Анастасія), *Натол’* (< Анатолій), *С’анда* (< Олександра), *Стах* (< Євстахій) та ін.

Звичайно, процес творення варіантів власних імен має і свої специфічні особливості, якими відрізняється від словотвору апелятивів, наприклад, усі три види усічень характерні і для загальних назв, але ми не виявили жодного апелятива, що виник унаслідок комбінованої регресії. Так само не виявлено серед апелятивів усічення з подальшою суфіксацією, напр.: *Дос’о* (< Теодор), *Манул’ко* (< Еммануїл), *Ст’енка* < Степанида, *Стах*, *Гриц’кó*, *Проц’* < Прокіп.

Зауважимо, що набір словотворчих суфіксів може досить відчутно відрізнятися у варіантах імен та апелятивах. Так, суфікс *-ц’-а*, що надає зменшено-пестливого відтінку варіантам імен, часто “оддзвінчується”, набираючи звукового вияву *-v’-а*, чого не помічено серед апелятивів: *Ган’v’а* || *Ган’v’а*, *Ган’ун’v’а* (< Агафія), *Вал’v’а*, *Вол’v’а* (< Ольга), *Кол’ун’v’а*, *Л’он’v’а*, *Мар’ин’v’а*, *Тер’ен’v’о* та ін.

Часто варіанти імен зближуються із загальноживаними словами на основі звукової подібності, пор.: *Кал’іна* (< Акулина), *Л’ал’а* (< Алла), *Галушка* (Галина), *Д’ома* (< Д’омна), *Д’он’ка* (< Євдокія), *Лисин’атко* (< Леся), *М’уха* (< Маруха < Марія), *Олен’атко* (< Олена), *Св’ітла* || *Цв’ітка* || *Св’ічка* (< Світлана), *Сол’омка* (< Соломія), *С’онечко* (< Софія) та ін. Подібне зближення звукового складу апелятивів спостерігаємо і при народній етимології: *дуплó* ‘диплом’, *скад’іон* ‘стадіон’, *од’агало* < *од’яло*, *конд’атра* ‘ондатра’ та ін.

Одна з характерних особливостей творення розмовних варіантів імен – це гра словом, пор.: *Ал’опита* (< Алла), *Жм’ен’ка* (< Женька < Євгенія; ім’я належить маленькій жіночці), *Йовх* (< Юхим), *Капр’он* (< Софрон), *Ол’ондра* (< Оля < Ольга), *Половінка* (< Павлінка; ім’я належить худій молодиці), *С’ава* (< Ярослав), *Свистий’ан* (< Севастян), *Хв’енд’ір*, *Хвил’іна* ‘швидка молодиця Акулина’ та ін. Серед апелятивів таку мовну гру виявлено лише в словах, звернених до дітей, та як засіб гумору в мовленні дорослих.

Висновки. Отже, варіанти особових власних імен теж можуть бути надійним джерелом для діалектологічних досліджень.

Список використаної літератури

1. Словник варіантів власних імен північно-західної України / упоряд. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – 372 с.

Статтю подано до редколегії
09.11.2011 р.